

De Hippolytuskerk te Middelstum

Onno Ewesma

De huidige kerk is volgens overlevering door ridder en hoofdeling Onno Ewesma in 1445, na zijn terugkomst uit het Heilige Land, gesticht. De toren zou in 1487 zijn voltooid.¹ Zo staat het overal vermeld en zo hebben wij het op school geleerd. Recent historisch onderzoek wijst uit dat dit niet correct is, sterker nog: deze gegevens berusten op een vervalsing.² De kerk is in de 15de eeuw niet gesticht, maar herbouwd. Middelstum is een zeer oud dorp; tussen 600 en 500 voor Christus vestigden zich er de eerste bewoners. Ook in de Romaanse tijd moet er dus al een kerk geweest zijn. Vooral het hergebruik van het grijze tufsteen in de muren van het schip wijst hierop.

Onno Ewesma (in de literatuur Onno van Ewsum genoemd) is de tweede zoon van Hidde Tamminga en Menneke Ewesma. Menneke is de dochter van Ewe Ewesma en Ewert Onsta. Ewert Onsta is weer familie van pastoor Egbert Onsta, aan wie het prachtige epitaf in het noorderkruis is gewijd, maar hoe de familieband exact is, is onduidelijk, want Egbert Onsta was een bastaard. Ieder van de zeven broers van Ewert zou in principe Egberts vader kunnen zijn. Het was in die tijd niet ongebruikelijk dat je als bastaard geestelijke werd. Dat Egbert Onsta door Onno Ewesma als pastoor zou zijn benoemd, moet naar het rijk der fabelen worden verwezen. Zijn moeder Menneke Ewesma beheerde het recht.

Volgens een Middeleeuws gedicht (1486) is Onno Ewesma eerst in 1450 naar Rome gegaan, waar hij absolutie kreeg voor zijn misdaad (het is niet duidelijk wat hij op zijn kerfstok had), en vervolgens is hij naar Jeruzalem vertrokken. Pas in 1458 keert hij terug en trouwt hij met Gele Manninga. Als Onno de kerk heeft herbouwd, kan dat pas na 1458 zijn beslag hebben gekregen.

Na het overlijden van de vader van Onno, hertrouwt Menneke met Wigbolt Lewe. Tussen 1448 en 1457 behartigt Wigbolt de belangen van de familie Van Ewsum.

De oudste gevelsteen, nu in de westzijde van de toren, vermeldt de tekst: *“In het jaar onzes Heren 1487, ten tijde van ridder Onno, stichter van deze kerk”*. Dit is altijd als datum van de toren gezien, maar deze steen bevond zich tot 1930 boven de zuiddeur van het schip. Het jaartal 1487 moet dus als een fase in de bouw van de kerk worden beschouwd.

“De voltooiing van het gebouw kan vervolgens pas in de eerste helft van de zestiende eeuw hebben plaatsgevonden”, stelt drs. Redmer Alma in het julinummer van Groninger Kerken (31/3 – juli 2014).

Hippolytus

Patroonheilige van de kerk is Hippolytus (ca. 170-235), een Romeinse officier die zich tot het christendom bekeerde en de marteldood stierf (hij werd door een paard meegesleurd tot de dood erop volgde). Hippolytus geldt als de eerste tegenpaus. Hij bezat een nogal radicaal karakter. Zo verzette hij zich tegen de bestaande paus Calixtus, die

Hippolytus, beschermheilige van de kerk

1. Drs. Ada van Deijk, 'De Hippolytuskerk van Middelstum', Groninger Kerken, juli 2014.

2. Drs. Redmer Alma, 'Een voorbarige verjaardag', Groninger Kerken, juli 2014.

opriep ook zware zonden, zoals moord en verkrachting, te vergeven. Hippolytus vond dit onaanvaardbaar en scheidde zich af. De kerk kon in zijn ogen niet streng genoeg zijn tegenover zondaars. Hippolytus is de enige tegenpaus die als heilige wordt vereerd.

Van Hippolytus is ook een geboortedatum van Jezus Christus bekend. Vroege kerkvaders werden er boos om als een concrete datum werd genoemd, want het ging immers niet om de naspeurbare historiciteit maar om de heilsdaad van Christus. Toch schrijft Hippolytus in zijn commentaar op het bijbelboek Daniël: *“de eerste komst van onze Heer, de komst in het vlees die hem deed geboren worden te Betlehem, vond plaats op de achtste dag voor het begin van januari, op een woensdag, in het twee-en-veertigste jaar van de regering van Augustus, vijf-en-vijftig eeuwen na Adam.”*³ De kerk viert de geboortedag van Christus op 25 december en zit er, volgens de overlevering van Hippolytus, dus slechts één dag naast.

De Hippolytuskerk van Middelstum is een zuiver gotische kerk. In de kerk zijn prachtige muurschilderingen zichtbaar: o.a. de Zondeval, het Laatste Oordeel en een Pinkstervoorstelling. Deze werden in 1879 ontdekt, maar verdwenen daarna weer onder de witkalk. Met name de schildering over de zondeval is een bijzondere voorstelling. Adam bedekt zijn schaamte terwijl hij nog niet eens van de appel heeft gegeten. Deze voorstellingen gaan terug op een passiecyclus van de beroemde schilder Albrecht Dürer (1471-1528). Dürer toont Adam in zijn naaktheid, in Middelstum is een gekuiste versie zichtbaar. Het is onduidelijk of dit in de zestiende eeuw zo gedaan is, of dat bij latere restauraties een vijgenblad is geschilderd.

Het orgel

Reeds vanaf 1550 beschikt de kerk over een orgel, dat toen tegen de noordwand van het koor was geplaatst. In 1619 plaatst Anthony Waelckens een orgel aan de westkant, dat door de fameuze Arp Schnitger ingrijpend is verbouwd. Enkel twee pilaren ter weerszijde van de deur onder het orgel zijn van hem bewaard gebleven. Het huidige orgel is in 1863 geplaatst door Petrus van Oeckelen. Opvallend is de grote zonneklok, een vrij ongebruikelijke versiering, omdat het het daar aangebrachte blinderingsnijwerk geheel aan het zicht onttrekt. Ongetwijfeld speelt hierin mee dat Van Oeckelen de speeltrommel van het carillon in 1857 heeft geleverd. Het uurwerk dat de speeltrommel aanstuurt, heeft ook een verbinding met de wijzerplaat in de kerk. Bovenop het orgel staat een klapwiekende adelaar, een karakteristiek element in de bouwstijl van Van Oeckelen.

Banken

De herenbank is uit 1704 en ontworpen door kistenmaker Allert Meijer, het snijwerk is van Jan de Rijk.

Preekstoel

De preekstoel met het doophek is uit 1733; het snijwerk wordt toegeschreven aan Caspar Struiwig. Al deze pracht en praal (waaronder ook het carillon en het avondmaalszilver) is geschonken door de familie Lewe, die als collator van de kerk het beheersrecht had.

3. Willem Barnard, 'Stille omgang', blz. 1037,1038.

Luidklokken

In het jaar 1550 worden twee luidklokken in opdracht van Johan en Hidde van Ewsum omgegoten tot twee nieuwe klokken. De kleine wordt in 1630 vervangen, de grote rond 1810 verkocht. De klok uit 1630 wordt vervolgens in 1887 weer vervangen door een klok uit Garnwerd, gegoten door Johan Schonenborch in 1510. Deze klok is in 1943 uit de toren gehaald. Een remtrommel van een vrachtauto deed toen dienst als 'luidklok'.

Na de oorlog is de klok – zoals vele andere klokken – gelast bij Droogdok Maatschappij te Rotterdam.

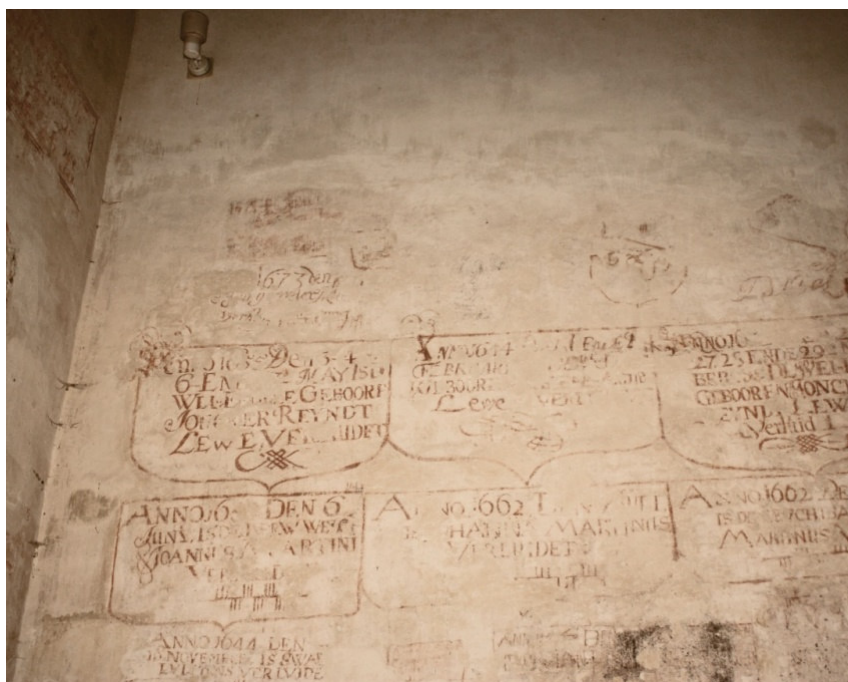
*Luidklok keert na de oorlog terug;
foto's archief Piet Kooi*

De luidklok (1156 kg) is bij de restauratie van 1996-1997 aan een nieuwe rechte as gemonteerd (zie foto). Dit heeft grote voordelen voor de klank al gaat het luiden wel zwaarder. Het ging in Middelstum zelfs zo zwaar dat de klok nauwelijks nog te luiden was. Later is dit probleem opgelost toen Simon Laudy uiteindelijk een nieuwe klepel plaatste, waardoor het aanslagmoment gunstiger is komen te liggen en de klok minder hoog hoeft te worden opgeluid.

Een andere bijzonderheid is onder in de toren te zien (zie onderstaande foto). Daar zijn diverse teksten geschilderd waarin vermeld wordt hoe lang iemand werd overluid. Hoe meer streepjes, hoe belangrijker een persoon was. De administratie werd vroeger keurig in de toren bijgehouden.

De kerk is sinds 21 maart 2014 eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken. De Protestantse Gemeente Middelstum viert elke zondag haar eredienst en gebruikt de eerste zondag van de maand daarvoor de Hippolytuskkerk. De overige diensten worden in de Hoeksteenkerk aan de Burchtstraat gehouden. De Hippolytuskkerk is een veel gebruikte kerk voor concerten en opnamen, dit vanwege de prachtige akoestiek en het mooie orgel.

Overluidingsteksten in de torenhal

Trapopgang